

24 залпи на честь визволителів Києва

Київська стратегічна наступальна операція
Воронезького (1-го Українського) фронту

Валерій ГРИЦЮК,
начальник
Гуманітарного інституту
Національного
університету оборони України
імені Івана Черняхівського,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

Олександр ЛИСЕНКО,
завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни
Інституту історії України
НАН України,
доктор історичних наук,
професор

Стародавній і вічно молодий Київ відзначає знаменну подію – 70-ту річницю визволення від нацистської окупації. 6 листопада 1943 року в столицю України увійшли з боями війська Червоної армії. А надвечір того самого дня в Москві з нагоди визволення Києва відбувся салют – уперше пролунало 24 залпи з 324 гармат.

В історичній літературі панує думка, що визволення міста на Дніпрі – результат успішно проведеної Київської стратегічної наступальної операції (3–13 листопада 1943 року). Цей факт не викликає заперечень, однак такий підхід, коли виокремлюється лише головний етап битви за Київ, звужує уявлення як про масштаби бойових дій, так і про реальну «ціну» перемоги, оскільки фронтових операцій (саме операцій, з погляду воєнного мистецтва), за мету яких ставилося визволення та утримання Києва, насправді було кілька. Ця обставина тривалий час випадала з поля зору дослідників і досі належним чином не висвітлена й не осмислена.

На думку авторів, для повноти картини складовими Київської стратегічної наступальної операції слід уважати згадані фронтові операції в хронологічних межах від 11 жовтня до 13 листопада 1943 року.

Опис боїв за Лютізький і Букринський плацдарми можна знайти в наукових працях, у мемуарах пол-

ководців, зокрема К. Москаленка, спогадах учасників боїв за Київ, у літописах бойових шляхів 3-ї гвардійської танкової армії, 13-ї армії, 10-го і 6-го гвардійського танкових корпусів. Однак ґрунтовного аналізу ще потребують жовтневі наступальні операції військ Воронезького (1-го Українського) фронту: з 12 до 15, з 21 до 23 жовтня з Букринського плацдарму і з 11 до 17 жовтня з плацдармів на північ від Києва – Лютізького і Димерського.

29 вересня 1943 року командування Воронезького фронту отримало завдання: у взаємодії з лівим крилом Центрального фронту ліквідувати нацистське угруповання в районі Києва; після виходу на лінію Ставище – Фастів – Біла Церква продовжити наступ головними силами в загальному напрямку на Бердичів, Жмеринку, Могилів-Подільський. У ході виконання цього завдання планувалося розгромити війська ворога в районі Києва й, завдаючи головного удару з Букринського плацдарму (80 км на

південь від міста) і допоміжного – із плацдармів на північ від нього, захопити столицю України.

Головні ударні сили фронту (40-ва, 27-ма армії з двома танковими й одним механізованим корпусами і 3-тя гвардійська танкова армія) двічі, з 12 до 15 жовтня і з 21 до 23 жовтня, переходили в наступ на Букринському плацдармі, але помітних результатів не домоглися, оскільки рельєф місцевості був несприятливим для застосування танкових з'єднань. А на північ від Києва війська 38-ї армії з танковим корпусом з 11 до 17 жовтня досягли деяких успіхів і розширили плацдарм у районі Лютіжа. Ставка, зважаючи на успішні дії 38-ї армії в районі Лютізького плацдарму, наказала командувачу фронту генералу армії М. Ватутіну перенести туди напрямок головного удару.

Під час підготовки до операції найскладніше було здійснити перегрупування військ з Букринського на Лютізький плацдарм. Передислокації підлягали 3-тя гвардійська танко-

ва армія, 23-й стрілецький корпус, 7-й артилерійський корпус прориву, 3-тя гвардійська мінометна дивізія, 7-ма та 9-та винищувальні протитанкові артилерійські бригади, 3-тя понтонно-мостова бригада та інші частини. Одночасно з півночі на південь з 13-ї армії передислоковувалися дві стрілецькі дивізії, танкова бригада, артилерійські частини. Війська мали форсувати Дніпро та переправитися через Десну.

Реалізувати цей замисел було дуже складно через украй стислі строки перегрупування та необхідність приховати наміри від супротивника. Для того, щоб його дезінформувати, командування фронту імітувало подальше накопичення сил у районі Букринського плацдарму. В смугах оборони встановлювали макети танків і гармат, проводили відволікальні маневри частин, як і раніше з повним навантаженням працювали радіостанції. Все це дало змогу непомітно перегрупувати війська в надзвичайно складних умовах. Велика заслуга в забезпеченні цього маневру належала саперам, які зуміли влаштувати для переправи спеціальні настили нижче рівня води. Гітлерівці не помітили перегрупування такої великої маси військ і техніки 1-го Українського фронту і продовжували очікувати головного удару на південь від Києва, де й утримували свої основні танкові сили. Авіація німецьких військ кілька днів бомбардувала хибні макетні позиції в районі Букринського плацдарму.

Війська 1-го Українського фронту (з 20 жовтня фронти, які діяли на території України дістали назву 1, 2, 3 та 4-го українських) налічували 671 тисячу бійців, до 7 тисяч гармат та мінометів, 675 танків і САУ, близько 700 бойових літаків. Їм протистояло

угруповання супротивника: 4-та танкова армія та частина сил 8-ї польової армії групи армій «Південь» (командувач – генерал-фельдмаршал Е. Манштейн), 2-га польова армія групи армій «Центр» (командувач генерал-фельдмаршал Е. Буш), частина сил 4-го повітряного флоту, всього близько 500 тисяч осіб, до 6 тисяч гармат і мінометів, близько 400 танків і штурмових гармат, більш ніж 660 бойових літаків. На початок операції війська фронту мали незначну перевагу над супротивником, але за рахунок їх масування на напрямку головного удару, особливо у смузі 38-ї загальнонімецької армії, вони перевищували німецькі сили в піхоті у 3, в артилерії – 4,5, у танках – 9 разів. На 6-кілометровій ділянці прориву було зосереджено до 2700 одиниць артилерії. Це забезпечило її щільність у середньому до 450 гармат, мінометів та бойових машин реактивної артилерії на одному кілометрі фронту.

Наступ військ 1-го Українського фронту почався 1 листопада 1943 року ударом 40-ї і 27-ї армій з Букринського плацдарму на Кагарлик – Білу Церкву. Він не набув розвитку, але скував значні сили ворога і дезорієнтував німецьке командування щодо напрямку головного удару.

З ранку 3 листопада після 40-хвилинної артилерійської й авіаційної підготовки розпочалося атаку з Лютізького плацдарму головне угруповання фронту – 60-та і 38-ма армії з 5-м гвардійським танковим корпусом у загальному напрямку на Фастів – Бердичів. У Київській операції вперше було застосовано артилерійський наступ, суттю якого стало значне масування

артилерійських сил та засобів у поєднанні з їх оперативним маневром. (У Збройних Силах України 3 листопада відзначається як День ракетних військ і артилерії.)

Ставка Верховного Головнокомандування з огляду на важливе значення Київської операції увечері 3 листопада передала командувачу 1-го Українського фронту наказ, у якому вимагала «операцію, почату на правому крилі фронту, не затягувати, тому що кожний зайвий день дає тільки перевагу супротивнику, даючи йому змогу зосереджувати сюди свої сили, користуючись гарними дорогами. Тоді як у нас зруйновані супротивником дороги ускладнюють і обмежують маневр». Ставка також вимагала «не пізніше 5 листопада перерізати залізницю Київ – Коростень на схід чи на захід від річки Ірпінь залежно від обстановки і не пізніше 5–6 листопада оволодіти столицею республіки».

Для нарощування сили удару командувачі армій задіяли другі ешелони і резерви. Надвечір 4 листопада в бій ввели 3-тю гвардійську танкову армію з 1-м гвардійським кавкорпусом. На світанку 6 листопада війська фронту вибили ворога з Києва і за шість наступних днів зайняли кілька районів Київської і Житомирської областей.

Німецьке командування намаглося зупинити подальший наступ радянських військ. У район операції перекидали вояків і бойову техніку з інших ділянок фронту, і вже 8 листопада чотири танкові й одна моторизована дивізія спробували перейти в контрнаступ на південь від Трипілля і в районі Фастова. Але всі ці контрата-

П Р И К А З
Верховного Главнокомандующего
Генералу армии Ватутину

Слущенко, 222 истребительный полк майора Ко-
13 Киевская артиллерийская дивизия,
3 Гвардейская Киевская мотострелковая
112 Гвардейская Брестноименная
полк артиллерийский

ки було відбито. Про це одну загрозу попередила розвідка: до Білої Церкви і Козятина гітлерівці підтягують великі сили. Водночас у районі Житомира і Черняхова радянські війська рухалися на захід, але через уперті спроби ворога завдати контрударів і розтягнутість лінії фронту їх становище стало небезпечним. Тому Ставка директивою від 12 листопада наказала фронту тимчасово призупинити «просування на захід своїм центром, підсилити 38-му армію, не допустити прориву противника до Києва, розбити білоцерківське угруповання ворога, після чого продовжити наступ на козятинському напрямку».

13 листопада велике танкове угруповання німців перейшло в контрнаступ. У ході запеклих боїв ворогу вдалося потіснити війська

— одна фронтова наступальна операція була спланована і підготовлена, але за вказівкою Ставки Верховного Головнокомандування її відмінили;

— листопадова наступальна операція військ фронту;

— контрнаступальна операція військ 1-го Українського фронту (листопад-грудень 1943 року).

Завдяки сміливому й чітко спланованому маневруванню силами та засобами, раптовості завданого удару, втрати радянської сторони безпосередньо в листопадовій наступальній операції з визволення Києва (3–13.11.43) сягнули 30569 осіб убитими та пораненими, в тому числі 6491 – безповоротно. Це становило менш як один відсоток від загальної чисельності військ, задіяних у операції. Однак, оцінюючи

завдати нових ударів по ворогу на Правобережній Україні.

Київська стратегічна наступальна операція залишила яскравий слід і у великій політиці. Визволення Києва посилює позиції вищого керівництва СРСР у дипломатичних справах. Ця подія значно піднімала на міжнародному рівні авторитет Радянського Союзу і його Збройних Сил. Важко переоцінити значення цього історичного факту перед Тегеранською конференцією керівників трьох союзних держав антигітлерівської коаліції. Визволення Києва й перемога в битві за Дніпро стали вагомим аргументом на користь відкриття другого фронту.

Джерела

1. 3-я гвардейская танковая / А. М. Зварцев, И. М. Ананьев, А. А. Белоусов и др. – М., 1982.

2. В битве за Киев: Воспоминания, очерки. – К., 1983.

3. В сражениях за победу: Боевой путь 38-й армии в годы Великой Отеч. войны, 1941–1945 / И. Я. Выродов, М. К. Секирин, Г. И. Коротков и др. – М., 1974.

4. Гречко А. А. Освобождение Киева. – М., 1973.

5. Грицюк В. М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України / В. М. Грицюк / Редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. (Серія «Україна. Друга світова війна. 1939–1945»). – К.: Поліграф. дільниця Ін-ту історії України НАН України, 2010.

6. Киевская наступательная операция в документах // ВИЖ. – 1983. – № 11.

7. Кузнецов Б. И. На киевском направлении. – М., 1983.

8. Москаленко К. С. На Юго-Западном направлении. – М., 1979. – Кн. 2.

9. Наступление 1-го Украинского (Воронежского) фронта на киевском направлении в 1943 году (краткий оперативный очерк) / Отв. ред. С. П. Платонов. – М.: Воениздат, 1951.

10. Операции Советских Вооружённых Сил в Великой Отечественной войне, 1941–1945. – М.: Воениздат, 1958. – Т. II.

11. Сборник документов Верховного главнокомандования за период Великой Отечественной войны. Вып. III. – М.: Воениздат, 1968.

12. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси: [У 2 кн.] / Редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. – Книга перша / [А. Айсфельд, О. Лисенко, В. Грицюк та ін.]. – К.: Наукова думка, 2011.

60-ї і 38-ї армій, які змушені були залишити Житомир і відійти на лінію Черняхів – Брусилів – Фастів. У грудні нацисти завдали ударів по Малину, але істотних успіхів не досягли. Ударний кулак німців не зміг дістатися Києва. Під кінець року наступальні можливості військ Вермахту, що зазнали величезних втрат у живій силі та техніці, вичерпалися. Відбиттям контрнаступу ворожого угруповання в другій половині грудня 1943 року завершилася Київська операція, яку сучасні історики розділяють на наступальну та оборонну. Усього в цей період було здійснено:

— дві жовтневі наступальні операції фронту, які не досягли поставленої мети;

справжню «ціну» перемоги, не можна не згадати й тих командирів і бійців, які полягли в жовтневих наступальних операціях Воронежського (1-го Українського) фронту. За статистичними даними, загальні втрати у трьох фронтових наступальних операціях становили 143 571 особа вбитими й пораненими.

Надвечір 6 листопада 1943 року в Москві відбувся салют на честь визволення Києва. 65-ти з'єднанням та частинам присвоєно почесне найменування «Київських». У жовтні – листопаді 1943 р. воїнам 1-го Українського фронту було вручено 17479 орденів і медалей, 663 бійцям та командирам присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Окрім визволення від окупантів столиці України результатом Київської стратегічної наступальної операції стало те, що радянські війська просунулися вглиб до 150 км у західному напрямку і захопили важливий стратегічний плацдарм на Дніпрі, довжина якого по фронту перевищила 500 км. Так було створено умови того, щоб

ГОРОДУ-ГЕРОЮ КИЄВУ

а выдающиеся заслуги перед Родиной, мужество и героизм, проявленные трудящимися города Киева в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками, и в ознаменование